

M. POČOBUTO KALENDORIAI

SALOMEJA BUDINAITE

Vilniaus universiteto spaustuvė XVII—XVIII a. buvo stambiausias knygų spausdinimo centras Lietuvoje. Jos produkcija yra vienas pagrindinių šaltinių pažinti mūsų krašto kultūrinį gyvenimą. Daugiau kaip pusę visos spaustuves išleidžiamos produkcijos sudarė pasaulietinė literatūra. Šalia mokymo priemonių, mokslinės, didaktinės bei grožinės literatūros svarbią vietą užėmė kalendorių leidimas.

Vilniaus universiteto matematikos profesorius Mykolas Pelka-Polinskis (1785—1848) savo rankraštiniėje „Medžiagoje kalendorių bibliografijai“ pažymi, kad Vilniaus universiteto spaustuvėje jau nuo pat jos įkūrimo pradžios XVI a. pradėti leisti įvairūs kalendoriai, skirti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojams. M. Pelka-Polinskis nurodo, kad „paprastai išeidavo dviejų rūšių kalendoriai“, vienas vadinosi „Politinis kalendorėlis“ (autorius šiuo pavadinimu tikriausiai jungia visus politinius-istorinius akademijos spaustuves kalendorius), o kitas — „Ukininko kalendorius“, kuriame, be kalendorinių žinių ir informacijos apie šventes, metų laikus, buvo spausdinamos įvairios ūkinės ir prekybinės žinios. Be šių dviejų leidinių, esą pa-

sirodydavo ir kiti kalendoriai, tačiau ne kasmet.¹

Ypatingą reikšmę turi XVIII a. universiteto spaustuvėje leisti kalendoriai. XVIII a. ketvirtajame dešimtmetyje Vilniaus akademijos spaustuvėje pradėti leisti naujo tipo, t. y. politiniai ir istoriniai, kalendoriai. Kalendoriaus reformatoriumi buvo Jonas Pošakovskis (1684—1757) — jėzuitų istorikas. J. Pošakovskio darbą toliau tęsė laikraščių leidėjas, istorinių-geografinių žinyių autorius Pranciškus Paprockis (1723—1805) bei astronomijos profesorius Martynas Počobutas (1728—1810).

J. Pošakovskio ir P. Paprockio veikla, leidžiant kalendorius, yra gana plačiai nagrinėta lenkų ir tarybinių knygotyrininkų bei istorikų darbuose.² Tuo tarpu medžiagos apie M. Počobuto kalendorius beveik nėra, neskaitant fragmentiškų duomenų keliuose leidiniuose.

Mykolas Balinskis (1794—1864), savo darbe „Senoji Vilniaus akademija“³ daugiausia dėmesio skirdamas Lietuvos Vyriausiajai mokyklai, plačiai naudodamasis rektoriumi M. Počobuto laiškais LDK pakancleriui Jokimui Liutaurui Chreptavičiui, neapeina ir kalendorių leidimo klausimo. Autorius pabrėžia, kad akademijos spaus-

¹ Vilniaus universiteto biblioteka (toliau — VUB), F. 2 — DC 198, lap. 22.

² Moszyński A. O pismach periodycznych w Polsce do 1795 roku.— Tygodnik Petersburski, 1840, Nr. 31, s. 157—160; Baliński M. Dawna akademia Wileńska.— Petersburg, 1862.— 606 s.; Bieliński J. Kalendarze.— In: Bieliński J. Uniwersytet Wileński (1579—1831). Kraków, 1899—1900, t. 2, s. 241—244; Smoleński W. Kalendarze w Polsce wieku XVIII.— In: Smoleński W. Pisma historyczne. Kraków, 1901, t. 2, s. 61—94; Weyssenhoß J. Polskie kalendarze polityczne.— Lwów, 1926.— 30 s.; Petrauskienė I. Periodikos pradžia Lietuvoje.— Knygotyra, 1974, Nr. 4, p. 73—101; Petrauskienė I. Vilniaus akademijos spaustuvė (1575—1773).— V., 1976.— 247 p.

³ Baliński M. Dawna akademia Wileńska.— Petersburg, 1862.— 606 s.

tuvės kalendoriai pavadavo periodiką, buvo labai populiarūs. Daug dėmesio skiriama nušviesti M. Počobuto pastangoms gauti privilegijų politiniams kalendoriams ir laikraščiams spausdinti.

Juozapas Bieliniskis (1848—1926), savo veikalo „Vilniaus universitetas“⁴ antrame tome, trumpai aptardamas J. Pošakovskio ir P. Paprockio leidybinę veiklą, pažymi, kad naujas kalendorių leidimo etapas prasidėjo 1774 m., kai kalendorius redaguoti pradėjo M. Počobutas, kuris didžiausią dėmesį skyrė mokslinėms ir istorinėms žinioms, stengėsi padaryti kalendorių informacijos apie Vilniaus universitetą, apskritai apie Lietuvą šaltiniu.

Martyno Počobuto vardas glaudžiai susijęs su Lietuvos mokslo ir kultūros istorija, su Vilniaus universiteto istorija. Devyniolika metų (1780—1799) jis buvo Lietuvos Vyriausiosios mokyklos rektoriumi. Jo pastangomis Vyriausioji mokykla buvo pertvarkyta pagal kitus to meto Europos universitetus. 1764—1807 m. M. Počobutas vadovavo Vilniaus astronominei observatorijai, kuri šiuo periodu ypač suklestėjo. Jis rūpinosi ir Lietuvos švietimo klausimais. 1773 m. M. Počobuto iniciatyva buvo bandyta įsteigti Mokslų Akademiją. Didelį dėmesį jis skyrė akademijos saustuvei, jos veiklai. 1773 m., panaikinus jėzuitų ordiną, akademijos spaustuvė iš pradžių liko beglobė. Akademijos vadovybė dar prieš ordino panaikinimą, norėdama įsiteikti Stanislovui Augustui, dalį spaustuvės pajamų užrašė jam, spaustuvė lyg ir tapo jo nuosavybe. Suprasdamas spaustuvės kultūrinę reikšmę ir norėdamas ją palikti akademijai, M. Počobutas per LDK pakanclerį J. L. Chreptavičių bandė

gauti privilegijų politiniams kalendoriams ir laikraščiams spausdinti. Prasydamas šios privilegijos, M. Počobutas pažymėjo, kad užimamos pareigos (jis vadovavo astronominei observatorijai), padedant specialiai parinktiems asmenims, netrukdys jam užsiimti nauju darbu. M. Počobutas neplanavo gauti kokios nors asmeninės naudos iš naujų leidinių spausdinimo. Jis norėjo, kad P. Paprockio iki tol kasmet išleidžiami kalendoriai būtų ir toliau spausdinami Vilniaus akademijos spaustuvėje.⁵ M. Počobutas kalendorius laikė puikia priemone mokslo žinioms skleisti, skelbti duomenims apie astronominės observatorijos darbą, informuoti apie pasikeitimus krašto gyvenime.

Stanislovas Augustas, įvertindamas M. Počobuto nuopelnus mokslui, 1773 m. lapkričio mėn. atidavė jam valdyti spaustuvę iki gyvos galvos⁶. Tačiau jau 1775 m. gruodžio mėn. po jėzuitinių turtų dalybų vykdytojas Antanas Tyzenhauzas perėmė spaustuvę, bet kurį laiką spaustuvei dar vadovavo M. Počobutas. Po A. Tyzenhauzo mirties (1785 m. kovo 31 d.) M. Počobutas atgavo spaustuvės nuosavybę, ji perėjo Vyriausiosios mokyklos žinion. Visą tą laiką, nepaisydamas visų rūpesčių dėl spaustuvės, kovos dėl observatorijos išlaikymo, M. Počobutas leido laikraštį „Gazety Wileńskie“ ir kalendorius.

1774 m. išeina pirmasis M. Počobuto redaguotas „Vilniaus kalendorius“ (Kalendarz Wileński). Kalendorius astronomas leido iki 1795 m.⁷ Didžiausias dėmesys šiuose leidiniuose buvo skiriamas medžiagai apie Lietuvą, vidaus politiką, Vilniaus universiteto veiklą. M. Počobuto „Vilniaus kalendorius“ išsiskyrė didesne apimtimi, informacijos

⁴ Bieliński J. Uniwersytet Wileński (1579—1831).—Kraków, 1899—1900.—T. 2.

⁵ Baliński M. Dawna akademia Wileńska, s. 236—238.

⁶ Ten pat, s. 239.

⁷ Bieliński J. Uniwersytet Wileński, t. 2, s. 244—245.

gausūmą. „Vilniaus kalendoriaus“ struktūra išliko tokia pati, kaip ir P. Paprockio redagavimo laikais. Leidiniui buvo būdingos keturios pagrindinės dalys:

1. Kalendorius su platesne ar siauresne bažnytine informacija. Prieš tai paprastai būdavo pateikiamas kilnojimų bažnytinių švenčių sąrašas, prognozuojami Saulės ir Mėnulio užtemimai.

2. Skyrius „Europos monarchai ir jų šeimos“.

3. Informacinė dalis, spausdinanti įvairaus rango dvasininkų, pasaulietinės valdžios pareigūnų, įvairių ordinų kavalierių bei užsienio šalių pasiuntinių sąrašus.

4. Priedas su istorine, poitine, ūkine, astronominine, medicinine bei kita medžiaga.

Reikšmingiausia yra paskutinioji kalendoriaus dalis, kurioje spausdinama medžiaga buvo pažintinio, švietėjiško pobūdžio.

1774 m. kalendoriuje šalia įprastų politinių žinių, Lenkijos karalių chronologijos, LDK kunigaikščių, dvasininkų, valdininkų sąrašų ir kitos medžiagos spausdinama vokiečių istorijos profesoriaus Sliozerio disertacija, kurioje autorius įrodinėja, kad Lechas (jis buvo laikomas pirmuoju Lenkijos karaliumi) nei 550 metais, nei vėliau, „nei kitu koku metu Lenkijoje negyveno ir kad legenda apie jį atsirado apie XIV amžių“. Tų pačių metų kalendoriuje įklijuotas spalvotas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapis, sudarytas 1773 m.

„Vilniaus kalendoriuje“ M. Počobutas publikavo mokslo populiarinimo straipsnius iš astronomijos ir kitų mokslo sričių. 1767—1769 m. M. Počobutas buvo Vilniaus akademijos spaustuvės prefektu. Jis negalėjo nesidomėti čia leidžiamu P. Paprockio „Vilniaus kalendoriumi“. Todėl tikriausiai žymaus astronomo iniciatyva šiuo-

se leidiniuose nuo 1768 m. buvo pradėta spausdinti informacija apie Vilniaus astronominės observatorijos darbą, kai kurių Lietuvos vietovių geografinės platumos išmatavimus, dangaus kūnus ir kita. M. Počobutas didžiausią dėmesį skyrė astronomijos kaip mokslo, leidžiančio pažinti pasaulį, populiarinimui. Astronomas išjuokė prietarus, susijusius su kometų pasirodymu, pateikė daugybę pavyzdžių, įrodančių, kad astronomija tarnauja kaip „proto šviesa“.

1775 m. „Vilniaus kalendoriuje“ M. Počobutas spausdina straipsnį „Astronominės žinios apie Zvaigždes, Saulę ir Planetas“, kuriame išskiriami trijų rūšių dangaus šviesuliai: nejudančios zvaigždės (taip pavadintos dėl to, kad kitų kūnų atžvilgiu atrodo nejudančiomis), planetos ir kometos. Autorius apibūdina visus šiuos dangaus kūnus. Zvaigždės — „didžiulės saulės, sudarytos iš ugnies arba iš skystos ugningos medžiagos“. Nurodoma, kad zvaigždžių skaičius labai didelis, plika akimi žiūrint, dangaus skliaute galima pamatyti per du tūkstančius zvaigždžių, o žiūronu ar teleskopu — gerokai daugiau. Straipsnio autorius nagrinėja metinį paralaksą, nurodydamas, kad paralaksinis poslinkis yra įvairių kosminių kūnų nuotolių nustatymo priemonė. [Straipsnyje užsiminama, kad zvaigždės yra kitų „sistemų arba pasaulių centrai“. Astronomas pažymi, kad planetos, sudarančios mūsų sistemą, yra dviejų rūšių:

- 1) „svarbiausios“ (Merkurijus, Venera, Žemė, Marsas, Jupiteris, Saturnas), kurios skrieja aplink Saulę;
- 2) „mažiau svarbios“, t. y. palydovai, kurie sukasi aplink „svarbiausias“ planetas.

Straipsnio autorius paliečia ir gyvybės kitose planetose klausimą. Cituojamas žymus prancūzų astronomas Zozefas Zeromas de Lalandas: „Panašumas

tarp Žemės ir kitų Planetų yra toks didelis, kad jei Žemė yra sukurta tam, kad būtų apgyvendinta, tai negalima abejoti, kad ir kitos Planetos yra tam sukurtos". Toliau seka išsamus visų planetų dydžių, išsidėstymo, nuotolių nuo Žemės apibūdinimas, nurodomas sukimosi aplink Saulę greitis, minimi Saturno žiedai, pateikiami planetų regimieji kampiniai nuotoliai nuo Saulės, pusiaujų spindulių ilgiai ir kt. Pabaigoje pristatomas žymus lenkų astronomas Mikalojus Kopernikas (1472—1543), pateikiami jo biografiniai duomenys, išvardijami nuopelnai astronomijos mokslui.

Pagrindinis autoriaus uždavinys, kaip matyti, buvo supažindinti plačiausiu visuomenės sluoksnius su astronomijos mokslo laimėjimais, populiarinti astronomijos mokslą, prisidėti prie materialistinių žinių skleidimo. Jėzuitams nustojus kontroliuoti universiteto veiklą, M. Počobutas iš karto plačiai išdėsto heliocentrinę sistemą.

M. Počobuto redaguotame „Vilniaus kalendoriuje“ daug dėmesio buvo skiriama vidaus žinioms. Kalendoriuose gausu medžiagos apie to meto Lietuvą, jos vidaus politiką. Nuo 1776 m. kalendoriuose spausdinami potvarkiai, seimų nutarimai, konstitucijos bei kita medžiaga, atspindinti pasikeitimus, vykčius Lietuvoje.

Tai buvo Lietuvos ir Lenkijos bendros valstybės laipsniško likvidavimo laikotarpis. 1772 m. įvyko pirmasis Žečpospolitės padalijimas. Austrija, Prūsija ir Rusija prisijungė sau dalį Žečpospolitės žemių. Dalybose dalyvausios valstybės priverė Žečpospolitės seimą (1773—1775) šį padalijimą patvirtinti, garantuoti, kad Žečpospolitės tvarka nebūs keičiama, ir pripažinti dalybų dalyvėms teisę kontroliuoti Žečpospolitės vidaus gyvenimą. Kaip tik tuos įvykius ir atspindi 1776 m. kalendorius, kuriame spausdinamas „Varšuvos sutarčių, sudarytų 1773 m. rugsėjo

18 d. su trimis galingomis kaimynėmis, sąrašas“. Šioje medžiagoje nurodoma, kokios žemės buvo atskirtos nuo Žečpospolitės. Kalendoriuje spausdinamose sutartyse sprendžiami įvairūs klausimai: nustatomos naujos sienos su Prūsija, Austrija ir Rusija, bandoma išspręsti visus iškilusių prieštaravimų, ginčus dėl naujų sienų, aiškinami tolesni santykiai tarp dviejų pusių, pasirašiusių sutartį. Didelis dėmesys skiriamas gyventojų teisėms, prekybos palaiškymo, vystymo bei apimtys, muitų ir kitiems klausimams išaiškinti.

1777 m. „Vilniaus kalendoriuje“ spausdinamas Varšuvos seime, vykusiame 1776 m. rugpjūčio 26 d.—spalio 27 d., priimtų įstatymų sąrašas. Iš jo matyti, kokie dideli pasikeitimai įvyko Žečpospolitėje po pirmojo padalijimo. Visų pirma informuojama apie Nuolatinės Tarybos įkūrimą. Nuolatinė Taryba buvo įkurta Jekaterinos II pastangomis tam, kad būtų galima laikyti Žečpospolitį savo įtakoje. Pagrindinis jos uždavinys buvo saugoti gyventojų teises, ramybę Žečpospolitėje, leisti įstatymus, kontroliuoti, kaip jų laikomasi. Pažymima, kad įkuriami penki Nuolatinės Tarybos departamentai: Policijos, Užsienio reikalų, Kariuomenės, Teisingumo ir Iždo. Peržiūrėjus Žečpospolitės išdo lėšų paskirstymo lentelę, matyti, kad metinės karaliaus pajamos iš išdo sudarė 2.666.666 aukšinių ir 20 grašių, Nuolatinė Taryba savo reikalams turėjo 80.000 aukšinių, armijai išlaikyti buvo skiriama per metus 8 mln. aukšinių, tuo tarpu ligoninėms išlaikyti — tik 25 tūkst. aukšinių. Tai įdomūs duomenys, parodantys, kuo labiausiai buvo rūpinamasi griūvančioje feodalinėje valstybėje.

Seimo medžiagoje atsispindi įvykę švietimo pakitimai. Įsikūrė Edukacinė komisija, kuri turėjo rūpintis „bajoriškos jaunuomenės švietimu“, mokslo vystymu. Kalendoriaus medžiagoje pla-

čiai nagrinėjamos Edukacinės komisijos teisės ir funkcijos.

Panaši medžiaga (seimų įstatymai, nutarimai, potvarkiai) buvo spausdinama ir vėlesniuose 1778, 1785, 1787, 1789—1792 m. kalendoriuose.

M. Počobutas, skirdamas didelį dėmesį istorinei medžiagai, savo kalendoriui išspausdino Stanislovo Bužinskio, Zečpospolitos senatoriaus, teisininko, veikalą „Visų Zečpospolitos seimų ir įstatymų rinkinys“ Tai buvo didžiausias S. Bužinskio darbas, pirmą kartą išspausdintas Varšuvoje 1765 m. su nauš Tado pastangomis. S. Bužinskio rinkinys „Vilniaus kalendoriue“ buvo spausdinamas atskiromis dalimis 1779—1784 m. Darbas buvo leidžiamas sutrumpintas. Kalendoriaus sudarytojo tikslas, matyt, buvo supažindinti su pirmisiais įstatymais, potvarkiais, nušviečiančiais Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją. S., Bužinskio veikalas yra geras šaltinis Lenkijos karalystės ir LDK istorijai studijuoti. Čia galima atsekti pagrindinius įvykius, liečiančius krašto istoriją: kovas su kryžiuočiais, Rusija ir kitomis šalimis, Lietuvos didžiųjų kunigaikščių kovas dėl valdžios, Zečpospolitos susikūrimo istoriją ir kt. Veikale nėra platesnių istorinių įvykių, faktų komentarų ar apibendrinimų, nors matyti, kad autorius teigiamai vertina Liublino uniją. Reikia pažymėti, kad didžiausias dėmesys buvo skiriamas nušviesti Lenkijos karalystės istorijai, vidaus politikai. Tačiau vis dėlto ano meto skaitytojas galėjo rasti žinių apie LDK istoriją. Nemaža duomenų, liečiančių kunigaikščio Vytauto valdymo laikus. Pažymima, kad 1413 m. Vladislovas Jogaila su Vytautu pradėjo žemaičių krikštą, minimas Aleksandras, paskutinis Lietuvos valdovas, iki 1501 m. valdęs atskirai nuo Lenkijos, nurodoma, kad tais pačiais metais Lietuva vėl susijungia su Lenkija, plačiai komentuojamas Liublino unijos aktas.

1793 m. „Vilniaus kalendoriue“ pradėtas spausdinti „Trumpas Romos istorijos rinkinys“. Pasakojant Senovės Romos valstybės susikūrimo istoriją, prisimenamos legendos. Senovės Romos istorijoje išskiriami du laikotarpiai: Karalių ir Imperijos. Pirmuoju Romos imperatoriumi nurodomas Julijus Cezaris, valstybės veikėjas, karvedys, rašytojas. Pateikiamas platus jo gyvenimo aprašymas. Nurodoma, kad Julijus Cezaris įvedė Romoje karinę diktatūrą, pergalingai baigė karus su galais, ispanais, užkariavo Egiptą. „Julijus Cezaris plotingai reformavo senatą ir kalendorių, sumanė miestuose įkurti bibliotekas ir kitus puikius dalykus“. Panašiai aprašomas ir kitų 7 Romos imperatorių valdymo laikotarpis. Kalendoriue galim arasti įdomių imperatorių charakteristikų. Pavyzdžiui, apie Julijų Cezarį rašoma, kad jis „buvo juodų akių, balto, apvalaus veido, erelio nosimi, aukštas, mėgo švarą, bet nemėgo prabangos, buvo nuplikęs, todėl gavo senato leidimą visada nešioti ant galvos laurų vainiką“. Augustas, Romos imperatorius, karvedžio Julijaus Cezario įsūnis, „buvo teisingas teismuose, lankėsi provincijose, žavėjosi mokslais ir mokytais žmonėmis, rašė eilėmis ir proza, aprašė savo gyvenimą dešimtyje knygų. Sirgo podagra, turėjo krutinės dusulį, tačiau išgyveno iki 78 metų“. Kalendoriaus pabaigoje buvo nurodyta, kad Romos istorijos tęsinys bus spausdinamas kitų metų leidiniuose, tačiau dėl nežinomų priežasčių šis darbas nebuvo toliau tęsiamas. „Romos istorijos rinkinys“ galėjo būti nebloga priemonė jaunimui lavintis.

Tapo tradicija „Vilniaus kalendoriue“ informuoti apie pašto tvarką Vilniuje ir kituose LDK miestuose. Peržiūrint šią medžiagą, matyti, kaip keitėsi pašto tvarka, kokios buvo laikų, vertybinių popierių ir kitų daiktų persiuntimo kainos.

„Vilniaus kalendoriuje“ pasitaikydavo ir kitokio pobūdžio žinučių, informuojančių apie įvairius įvykius, pasikeitimus krašto gyvenime.

1778 m. kalendoriuje galima rasti medžiagos apie ūkines reformas, įvykdytas vystantis kapitalizmui. Kalendoriuje spausdinama medžiaga apie emfiteuzę — paveldimą žemės nuomą, kurios tikslas buvo nedirbamų žemių įsivavinimo paspartinimas. Čia rašoma ir apie valstybinių dvarų ekonominės būklės tikrinimo — iliustracijos — tvarką, informuojama apie išdo komisijų, turinčių rūpintis žemės reforma, įkūrimą ir pan. 1780 m. kalendoriuje įdėta informacija apie raudonųjų auksinų padirbinėjimą, pabrėžiama, kad būtina užkirsti kelią žalai, daromai atskiriems asmenims, ūkiui, prekybai, kviečiama kovoti su raudonųjų auksinų falsifikatoriais. 1788 m. leidinyje spausdinamas LDK išdo universalas apie sidabrinų monetų evalvaciją. 1780 m. kalendoriuje skelbiamas žymiausių Lietuvos ir Lenkijos, taip pat pasienio valstybių jomarkų sąrašas. Abėcėliniame sąrašė galima rasti daugelį Lietuvos miestų ir gyvenviečių: Balbieriškį, Kalvariją, Kauną, Punią, Uteną, Vilnių ir kt.

Kartais „Vilniaus kalendoriuje“ pasirodydavo „Naudingi patarimai“, skirti ūkininkams, amatininkams, pirkliams ir kitiems gyventojų sluoksniams. 1784 m. leidinyje pasakojama, kaip pasigaminti glaištą langams, miltelius dantų valymui, pomadą, dažus medvilnei dažyti ir kt. 1786 m. kalendoriuje spausdinamas klijų, galinčių gerai suklijuoti porcelianą, stiklą, marmurą ir kitus panašius daiktus, gaminimo būdas. Čia pat informuojama apie metodą, kuriuo galima perskaityti senus rankraščius, dedamos taisyklės apie įvairių miltų, gėrimų gaminimą. Ūkininkas čia galėjo rasti patarimų, kaip sėti, auginti dobilus, įdirbti žemę, šerti gyvulius žiemą. 1795 m. kalendoriuje išvardijami pagrindiniai žemės ūkio dar-

bai kiekvienam mėnesiui.

1788 m. kalendoriaus „Naudinguose patarimuose“ buvo išspausdintas straipsnelis „Barometriniai pasikeitimai, nurodantys žemdirbiui, koks bus oras“. Čia populiariai supažindinama su barometro sandara, aiškinama jo paskirtis. Barometras — tai „instrumentas, skirtas matuoti atmosferos slėgiui“, o oro pakitimai yra susiję su atmosferos slėgio pakitimais. Straipsnelyje aiškinamas barometro veikimo principas, nurodoma, kaip jis gaminamas, kaip naudotis, kur galima įsigyti, pateikiamos taisyklės, kuriomis remiantis galima prognozuoti orą sėjos, javapjūtės ir kitokių žemės darbų metu.

„Vilniaus kalendoriaus“ pabaigoje buvo dedamos trumpos žinutės, supažindinančios skaitytojus su universiteto spaustuvėje išleidžiamais leidiniais. 1793 m. kalendoriuje rašoma, kad kiekvieną savaitę po pietų atspausdinamos „Gazety Wileńskie“. 1790 m. kalendoriuje nurodoma, kad išleidžiamas „Mitologinis žodynas“, 1787 m. įdedamas pasirodžiusių naujų knygų sąrašas, kuriame daug knygų istorine tematika. Tai ir „Lenkų tautos istorija“, „Prancūzijos karalystės istorija“ bei kiti leidiniai. Informuojama ir apie naują geografinę literatūrą.

Laikraštyje „Gazety Wileńskie“ nuolat buvo informuojama apie „Vilniaus kalendoriaus“ pasirodymą, jo kainą, supažindinama su turiniu, prašoma pranešti apie pasikeitimus vaivadijų ir pavietų valdininkų tarpe. 1786 m. „Gazety Wileńskie“ Nr. 47 skelbiama, kad spaustuvė pradėjo rengti spaudai 1787 m. kalendorių, o Nr. 51 pranešama apie šio kalendoriaus pasirodymą. Tai rodo, kad kalendorius buvo atspausdinamas per 3—4 savaites ir paprastai pasirodydavo dar prieš Naujuosius metus. „Vilniaus kalendoriaus“ kaina, išsipliusi oro apimčiai, pradėjus spausdinti ant geresnio popieriaus, gerokai pakilo. 1785 m. už 20 P. Pap-

rockio „Politinių kalendorėlių“ buvo mokamos 6 timpos 2 šeštakai⁸ (vienas kalendorius — 12 grašių), o 1790 m. „Vilniaus kalendorius“, atspausdintas ant vandens popieriaus, kainavo 2 aukšinus, ant pašto popieriaus — net 4 aukšinus.

„Vilniaus kalendoriuje“ buvo spausdinama įvairiausia medžiaga, didelis dėmesys buvo skiriamas informacijai apie Lietuvą, Vilniaus universiteto mokslinę veiklą. M. Počobuto veikla buvo susieta su Vilniaus universitetu, todėl kalendoriuose randama daug žinių apie profesorius, jų mokslinę veiklą. „Vilniaus kalendoriuje“ nuolat skelbiami Vyriausiosios mokyklos profesorių ir dėstytojų sąrašai, informuojama apie naujų katedrų įsikūrimą.

1787 m. M. Počobutas parengia ir išleidžia naujo tipo — „Akademinių kalendorių“ (Kalendarz akademicki), skirtą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mokykloms. Kalendorius sudarytas vieneriems mokslo metams, t. y. 1787 m. spalio 18 d.—1788 m. spalio 18 d. Be įprastinių žinių, dedamų kalendoriuose (prognozė apie Saulės ir Mėnulio užtemimus, religinių kilnojimų švenčių sąrašo ir kt.), čia pateikiami svarbiausi įstatymai, potvarkiai, įvykiai, susiję su Vilniaus universitetu, jo istorija. Nurodoma, kad iki 1570 m., kai Vilniuje buvo atidaryta kolegija, Lietuvos jaunimas mokslų siekė užsienyje, o 1579 m. balandžio 1 d. karaliaus Stepono Batoro privilegija buvo įkurtas Vilniaus universitetas. Minimai vyskupo Valerijono Protasevičiaus, Vilniaus akademijos fundatoriaus, nuopelnai, Vladislavo IV privilegija 1641 m., leidžianti atidaryti medicinos ir teisės fakultetus, pasakojama apie mokslo metų, atostogų trukmę. Kalendoriuje spausdinami Fizikos ir Moralės mokslų kolegijų tvarkaraščiai. Jie supažin-

dina su disciplinomis, kurios buvo dėstomos universitete. Fizikos kolegijoje buvo dėstoma aukštoji, taikomoji ir elementarioji matematika, eksperimentinė fizika, astronomija, chemija, praktinė medicina, fiziologija, anatomija, farmacija ir chirurgijos teorija. Sekmadeniais Fizikos kolegijoje amatininkai buvo mokomi aritmetikos, geometrijos ir mechanikos pagrindų. Moralės mokslų kolegijoje paskaitų buvo mažiau, jos buvo skaitomos tik iki pietų. Čia buvo dėstoma bažnytinė teisė, dogmatinė ir moralinė teologija, katalikų bažnyčios istorija bei visuotinė istorija ir literatūra. Penktadieniais po pietų buvo aiškinamas Sventais raštas.

„Akademiniame kalendoriuje“ daug žinių apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mokyklas. Edukacinė komisija stengėsi įvesti vientisą švietimo sistemą, todėl LDK buvo padalinta į keturias apygardas, kiekvienoje iš jų buvo įsteigta apygardos mokykla (6 klasės, 7 m.) ir kelios apygardėlių mokyklos (3 klasės, 6 m.). Iš viso buvo 32 mokyklos. LDK, kaip nurodoma kalendoriuje, buvo šios apygardos: Lietuvos (apygardos mokykla Gardine), Žemaičių (apygardos mokykla Kražiuose), Pagirių (apygardos mokykla Breste) ir Rusijos arba Naugarduko (apygardos mokykla Naugarduke). Kalendorius plačiai supažindina su šiomis mokyklomis, išvardija jų rektorius, prefektus, mokytojus, nurodo, kurios jų priklausė pijorams ir bazilijonams. Pabaigoje pridėdamas mokinių, per du paskutiniuosius metus užbaigusių mokyklas aukso ir sidabro medaliais, sąrašas. Visa ši medžiaga dar kartą rodo, kaip M. Počobutas domėjosi ir rūpinosi švietimo reikalais.

M. Počobuto redaguoti kalendoriai buvo estetiškesni, išsiskyrė pateiktos medžiagos turiniu. Kalendoriuose pa-

⁸ VUB, F. 13—98, lap. 37.

teikiama medžiaga apie Lietuvą, jos istoriją, Vilniaus universitetą padėjo plėsti žmonių akiratį, skatino domėtis savo krašto istorija, mokslo laimėjimais. Tokie kalendoriai, esant negirdėtam periodinių leidinių Lietuvoje menkumui, turėjo labai dominti visuomenę.⁹ Pats M. Počobutas, siūsdamas 7 savo „Akademinių kalendoriaus“ egzempliorius į Varšuvą J. L. Chreptavičiui, pažymėjo, kad jis visada troško, jog panašūs kalendoriai būtų spausdinami akademijoje, kad šiuose leidiniuose būtų spausdinama medžiaga apie padėtį Vilniaus akademijoje ir Lietuvos mokyklose, apie mokslo atradimus ir

kitus dalykus, dominančius visuomenę¹⁰. M. Počobuto redaguoti kalendoriai daugumai to meto skaitytojų galėjo pakeisti enciklopedijas, tarnavo kaip istorijos, astronomijos, geografijos ir kitokių žinių šaltiniai. Kalendoriai iš dalies atliko periodinių leidinių funkcijas. Daugumai gyventojų tai buvo vienintelė ryšio su plačiąja visuomene priemonė. Kalendoriuose atsispindėjo visi pasikeitimai, vykę politiniame, kultūriniame, dvasiniame ir ūkiniame krašto gyvenime. Antra vertus, kalendoriai turėjo įtakos visuomenei, suvaidino didelį šviečiamąjį vaidmenį.

Kauno politechnikos
instituto biblioteka

Įteikta
1984 m. balandžio mėn.

КАЛЕНДАРИ М. ПОЧОБУТА
САЛОМЕЯ БУДИНАЙТЕ

Резюме

Типография Вильнюсской академии в четвертом десятилетии XVIII в. начала издавать календари нового типа — политические и исторические календари. Реформатором календаря был И. Пошаковский. Позже его работу продолжали П. Папроцкий и М. Почобут. С 1774 г. по 1795 г. М. Почобут издавал «Вильнюсский календарь». Он изменил содержание календаря. В работе анализируется тематика, структура и предназначение «Вильнюсского календаря». Помимо календарных сведений в нем помещались исторические, астрономические, географические, хозяйственные справки, известия о разных событиях, отражались те-

кущие вопросы общественной жизни. Кроме того, М. Почобут печатал государственные универсалы, сеймовые постановления. В календарях М. Почобут начал печатать научные статьи, сведения о своих исследованиях, проведенных в Вильнюсской Астрономической обсерватории.

В 1787 г. М. Почобут издает «Академический календарь», посвященный вопросам науки и просвещения в Литве.

Календари, выходившие под редакцией М. Почобута, заменяли периодические издания, служили источником разных сведений, пропагандировали научные достижения.

CALENDARS OF M. POCHOBUTAS
SALOMEJA BUDINAITE

Summary

In the forties of the XVIII century the publishing house of the Academy of Vilnius began to print political and historical calendars.

Reforms in calendar made J. Poshakovskis. His work was continued by P. Paprockis and M. Pochobutas. M. Pochobutas published „Vil-

⁹ Baliński M. Dawna akademia Wileńska, s. 320.

¹⁰ Ten pat, s. 321.

nius' calendar" from 1774 till 1795. He completely changed the contents of the calendar. In the article structure and destination of calendars is analysed. In calendars besides the usual calendar information the editor inserted bits of historical, political, geographical, astronomical, economical information, official documents, material from sessions of the parliament. M. Pochobutas began to publish scientific articles, data about observations of the Vilnius Astronomy Observatory.

In 1787 m. Pochobutas published a new calendar—"Academical calendar", which was devoted to education and science problems in Lithuania.

Calendars of M. Pochobutas partly played the role of periodicals, they were a source of information presented, the science achievements.